

कर्णाली प्रदेशका मल्ल

-- मोहनबहादुर मल्ल

कर्णाली प्रदेशमा एघारौं, बाह्रौं, तेह्रौं र चौधौं शताब्दीका बीचमा दुई राजवंशको शासन चल्थो उत्तरमा पालवंशी र दखिनमा नागवंशीको । पहिलो रजाइ वि. सं. १०५३ तिर सूर्यवंशी पाल राजाहरूको जुम्लामा चल्थो जसको राजधानी सिजा वा सेञ्जा बन्थो । मानसरोवर र मुक्तिनाथ दुवै तीर्थ स्थल जुम्लाको नजीक पर्ने हुँदा हिन्दू बौद्ध दुवैथर तीर्थयात्रीहरू पहिलेदेखिनै यसमा आवत-जावत र बसोबाससमेत गर्न लागे । यसैले यो प्रदेश पशु पाल्ने समयबाट खेती र बेपारको समयमा कर्णाली प्रदेशका अरू क्षेत्रभन्दा छिटो उन्नत भयो । पालहरूले राज्य स्थापना गर्नु भन्दा अगाडि जुम्लामा गाउँले रजाइ चलेको हुँदो हो । जुम्लाको उत्तरमा भोटे बीचमा मगर र दखिनमा क्षेत्रीको आवादी थियो । कान्यकुञ्जबाट फैलिएका पालहरूले जुम्लामा सरलसंग राज्य खडा गर्न समर्थ बनेको हुनुपर्छ किनकि यी सभ्य र असल हातहतियार लिने खानदानका थिए । यिनका पहिला राजा आदिपाल क्रमशः अमर, जय, विजय, वीर, विक्रम, श्री, धीर, सोम, सूर्य, समुद्र र सुखसमेत गरी बाह्र पाल राजाहरूको रजाइ चल्थो । तेह्रौं राजा गृह पालले गेहमा राज्य खडा गरे औ चौधौं राजा विश्व पालको राजधानी 'कुभकर' बन्थो । पन्द्रौं राजा जीव र सोह्रौं गेला बने । यिनै गेला पालले उनको नामबाट खडा गरेको गेलालाई राजाधानी गराए । सत्रौं राजा सरल र अठारौं राजा श्री ताव वा आदित्य पाल बन्न गए ।

जुम्लाको दखिन खारी प्रदेशमा तेह्रौं शताब्दीको शुरुतिर नागवंशी क्षत्रीहरूले राज्य खडा गरे । खारी या खडीको अर्थ हुन्छ खोच या गर्मी । कर्णाली प्रदेशको दखिनतिर उत्तरभन्दा विशेष गर्मी हुन्छ । नागवंशीहरूले उनीहरूको राजधानी दुल्लु सम्पन्न नगर बनाए । यिनीहरू-

को राज्यमा धेरै क्षत्रीहरूको बसोबास थियो । नागवंशावलीअनुसार नागराज, चाप, चापिल्ला, काशिचल्ल, काविचल्ल, काचल्ल, अशोक चल्ल, जितारि मल्ल रिपु मल्ल, संग्राम मल्ल, आदित्य मल्ल र प्रताप मल्ल, जम्मा बाह्र राजा भए । जितारिका छोरा अक्षय मल्ल र आदित्य मल्ल, जितारिका भाइ आनन्दका छोरा रिपु र नाति संग्राम मल्ल थिए । आदित्य मल्लका छोरा कल्याण र नाति प्रताप मल्ल हुनगए । दुल्लुको एक शिलालेखमा नागवंशीहरू काचल्ल, अशोक चल्ल, जितारि मल्ल, अक्षय मल्ल, अशोक मल्ल, आनन्द मल्ल, रिपु मल्ल, संग्राम मल्ल जितारि मल्ल र आदित्य मल्ल भनेर लेखिएको देखिन्छ । यी माथि लेखिएका वर्णन हामी इतिहास प्रकाश अंक दुइमा भेट्टाउँछौं । त्यस शिलालेखमा लेखिएका सबै राजाहरू हुन् वा नागसन्तति हुन् । पहिले हामी यततिर लौटौं । काठमाडौं उपत्यकामा जितारि मल्लको आक्रमण भयो वि. सं. १३४५ मा, रिपु मल्लको १३७० मा र आदित्य मल्लको १३८५ मा । जितारि र रिपुको आक्रमण कालको फरक २५ औं रिपु र आदित्यको १५ वर्षको फरक पर्न गयो । पच्चीस वर्षभित्र जितारि, अक्षय, अशोक, आनन्द र रिपु पाँच राजाहरू तथा षड्वर्ष भित्र रिपु, संग्राम, जितारि र आदित्य चार राजाहरू भए होलान् भन्नु छीक देखिदैन । अतः यो नामावली राजाहरूको नभै भाइबन्धुहरूको हुनुपर्छ । त्यसकारण हामी यो नामावलीतिर नलागेर नागवंशावलीकै पछि लाग्नु राम्रो होला । यसमा जितारि पछि उनैका भाइका छोरा रिपु अनि नाति संग्राम राजाबने पछि मात्र जितारिका कान्छा छोरा आदित्य राजा भएको देखिन आउँछ । हामीलाई यहाँ यो देखाउनु छ 'मल्ल' पद कसले कसरी धारणा गर्‍यो ? जितारिभन्दा अगाडिका राजाहरूको नाममा मल्ल नदेखिएको तथा जितारिको नाउँदेखि 'मल्ल' देखिएको हुँदा र गोपाल

वंशावलीमा 'ने सं ४०८' पौषमा जयतिरि पहिलो पटक पसे भनेर लेखिएको हुँदा 'मल्ल' पद जितारिले नै उपत्यकाका मल्लविजयपछि लिएको देखिन्छ । जितारिको पहिलो नाम जयतिरि नै थियो तथा उपत्यका जितेपछि (शत्रुलाई विजय गरेका), जितारि र (पहलमान पराक्रमी) मल्ल एकै पटक बने । जितारिका भतिजा रिपुले लुम्बिनी अशोक स्तम्भ र निगलिहवा स्तम्भमा समेत रिपु मल्ल भने खुदाएको देखिदा पक्कै पनि 'मल्ल' पद धारणा गर्ने जितारि नै हुन् यसमा संका छैन ।

नागवंशी कै पालवंशी पनि मल्ल बने कि ! अब हामीले यसमा विचार पुऱ्याउनु छ । पालका तेह्रौँ राजा गृह पाललाई गोहमा नयाँ राज्य खडा गर्नु परेको थियो । यसै समय नागवंशका पराक्रमी राजा क्राचल्ल देव राजा बने । वि. सं. १२६४ मा यी राजा बनेपछि दिग्विजय गर्न लागे । सायद यिनैले गृहपालदेखि जुम्लाको पुरानो राजधानी सेञ्जा र जुम्लाको पश्चिम र दखिन भूभाग-समेत खोसेर लिएको हुनुपर्छ । यिनै क्राचल्लले कुमाउं कार्तिकेयपुर वि. सं. १२८० मा जिते र आफ्नो राज्य उत्तर ब्रह्मपुत्र नदी, दखिन तराई, पूर्व पाल राज्य, पश्चिम गढवाल चनराज्यतक फैलाए । बाटोघाटो नभएको जंगलले ढाकिएको विकट क्षेत्र काटेर नेपाल उपत्यकामा जानुपथ्यो तापनि तराइको बाटो जितारि मल्लको क्षेत्रीय सैन्य उहाँ उत्रन सफल बन्यो । त्यस बेला न बुटवलका, न राजपुरका, न मकवानपुरका सेनराज्यहरू खडा भएका थिए । जंगलको शिकार र आसपासका मैदानी गाउँका अन्नको भरमा जितारि मल्लले सेना हाक्नुपरेको हुँदोहो । जे होस् उपत्यकामा हमला गर्ने शक्ति भएका नागवंशीहरूले शक्तिशाली राज्य खडा गरेका थिए । (इतिहास प्रकाश अङ्क १ पृष्ठ १०७) जुमलेश्वर वंशावलीमा वाणिज लामाको कथा यिनै जितारिको समयको हो जसको सन्ध कुरो हो भूकम्पले सेञ्जा नगर विगारिदियो । यस नगरको राम्रो हालतमा पनि नागवंशीहरूले यसमा बसेर राजकाज गरेको प्रमाण केही भेटिएको छैन । कर्णाली प्रदेशका राजाहरूमा शुक्र तारा कै चम्किला पृथ्वी मल्ल नागवंशी राजा हुन् वा पालवंशी, हामीले यसमा डुवेर हेर्नु छ ।

(इ. प्र. अङ्क १ पृष्ठ ११३) । पृथ्वी मल्लको कनकपत्र-अनुसार पृथ्वी मल्लका बाबु पुण्य मल्ल र बाजे आदित्य मल्ल रहेछन् भन्ने देखिन्छ । पुराय मल्लको नाम नागवंशमा कतै पनि देखिन्न । यिनलाई जितारिका नाति भनी भने पनि उनको नातिको नाम कल्याण र पनातिको नाम प्रताप मल्ल थियो । प्रताप मल्लको अपुताली पुराय मल्लले भेट्टाएका हुन् भन्ने देखिदा पुराय मल्लका छोरा प्रताप मल्ल होइनन् भन्ने प्रष्ट देखिन आउँछ । अपाद राज पुराय मल्ल तथा पुराय मल्ललाई (रामा) लेखेको देखिदा पुराय मल्ल नागवंशी होइनन् भन्ने यसबाट पनि देखिन आउँछ । नागवंशीले आफूलाई अपादराज र राई लेखेको देखिदैन, उनीहरूले आफूलाई महाराजाधिराज भनी लेखेका छन् । पृथ्वी मल्लको कनकपत्र सेञ्जा नगरबाट निकलेको छ नकि सम्पन्न नगरबाट । सेञ्जा नगरबाट नागवंशीहरूले कुनै पत्र या लेखरू निकालेको देखिएको छैन । पृथ्वी मल्लको कनकपत्रमा नागवंशीहरूलाई कतै देखाएको छैन, जो उल्लेख छ त्यो गोलु ज्योतिषीका पूर्वजहरूको छ । जस्तो 'होमज्यूलाई ... दानरि दिनुभएको थियो ;' 'च्यापजू हीमज्यूका आफना पुराय निमित्त धर्म शासन गरि प्रसाद गरेको छु । च्यापजू त्यो बेला ठूला विद्वान रहेछन् जसको नाम कर्णाली प्रदेशले आज पनि लिदैछ । पाल राज्यभन्दा नागराज्य बलियो थियो । तथा पुराय मल्लको अपुताली पाए भनेर लेखिएको हुँदा पुराय मल्लले नागराज्य जितेर लिए भन्न सकिदैन । पुराय मल्ल प्रताप मल्लका ज्वाईँ भानिज यस्तै छोरीतिरका संबन्धी देखिन्छन् । प्रताप मल्लका भारदार मन्त्रीहरूले त्यसै राज्य पुराय मल्ललाई सौपेका थिएनन् ।

जितारि र रिपुले नेपाल उपत्यका लुटेर धन दौलथ ल्याएको पाल राजाहरूले फ्लक्ली देखेका थिए । प्रताप मल्लसंग नाता जोडिएपछि औ प्रतापको राज्य आफूसंग आउने निश्चय भएपछि आदित्य पालले वि. सं. १२८५ मा पाल र नाग द्वै सैन्य संयुक्त गरी नेपाल उपत्यका लुटी जितारिले कै यिनले पनि मल्ल पद धारण गर्नु धेरै सम्भव छ । श्री ५ वडामहाराजाधिराज श्री पृथ्वीनारायण शाहका कान्छा छोरा वहादुर शाहले कर्णाली प्रदेश एकीकरण नैग समयमा यस प्रदेशका २२

ठकुराइनमा १८ ठकुराइनहरू मलेबम शाहीका खलकहरूको हातमा पियो। बमशाही कल्यानसाही सबैका वंशावलीहरूले मलेबमका पूर्वजहरूलाई सिजापतीले रजाइ दिएका हुन् भन्ने लेखेको र पृथ्वी मल्लपछि मलेबम शाही कर्णाली प्रदेशका सर्वेसर्वा बनेका देखिएकाले शाहीहरूलाई राज्य सौंपने पृथ्वी मल्ल नै हुन् भन्ने देखिन्छ। यसबाट पृथ्वी मल्ल पालहरूका अन्त्य राजा रहेछन् भन्ने देखिन आउँछ। यसबाट पनि आदित्य पाल

नै आदित्य मल्ल बनेका रहेछन् भन्ने प्रष्ट देखाइदिन्छ। यस विषयमा निकै खोजको आवश्यक छ, यसका प्रमाण जो छन् ती योगी नरहरिनाथजी नै निकाल्न समर्थ हुनुहुन्छ। कर्णाली प्रदेशका दुवै राजवंशलाई 'मल्ल' पद फापेन। जितारि मल्लको पनाति प्रताप मल्लको पालामा नागवंश निःसन्तान भयो तथा आदित्य मल्लका नाति पृथ्वी मल्लको पालामा पालवंशको जरो उखेलियो। यसरी दुवै वंशका मल्लहरूको इतिश्री भयो।